

Daniela Tinková, *Bez zpěvu a bez zvonění. Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17.–19. století*, Argo, Praha 2021, 498 s.

Daniela Tinková se zaměřuje především na sociální a kulturní dějiny novověké Evropy. Blízkými tématy jsou jí dějiny a kultura Francie, Itálie a Habsburské monarchie, úskalí revolucí, sekularizace, právo, dějiny medicíny atd. Nicméně, ani problematika zločinu (za který byla sebevražda dlouhá léta považována) jí není cizí, naopak. Kriminální politice, trestnímu právu, duševním poruchám a procesu sekularizace se věnovala již ve své knize *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, která vyšla v nakladatelství Argo v roce 2004.

Pojetí sebevraždy v historickém kontextu je tématem, které může být velmi přínosné pro pochopení postoje k sebevraždě v určitých kulturách i v dnešní době, jelikož tento přístup pramení ze vztahu společnosti k sebevraždám v uplynulých stoletích. Sebevraždě jako takové se v minulosti věnovali i jiní autoři, ale většinou se jednalo o spisy spíše sociologického a psychologického rázu. Jen velmi zřídka byla představena z historického hlediska, a to jak z pohledu oběti/pachatele, tak z pohledu společnosti, světské i církevní. Sebevraždě se obšírně věnoval například Tomáš Garrigue Masaryk ve svém spisu *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, ve kterém se zabýval stoupajícími tendencemi k páchání sebevražd v moderní společnosti. Sebevraždu jakožto motiv pro nespočet literárních děl uvádí Josef Viewegh v knize *Sebevražda a literatura*. Mimo to, že zde autor sebevraždu představuje jako čin výlučně lidský, který se mnohokrát stal uměleckou inspirací, konstatoval, že se zprávami o sebevražděných jednáních se setkáváme už od pradávna.

Publikace *Bez zpěvu a bez zvonění* se tedy zabývá dekriminací sebevraždy, ale také procesem sekularizace a medikalizace. Procesem sekularizace rozumíme v obecném měřítku proces, při kterém dochází k postupnému potlačení vlivu náboženství či konkrétní církve na světské záležitosti. Oproti tomu proces medikalizace znamená zvýšení významu a důležitosti medicíny napříč společnostmi. Daniela Tinková se v publikaci jako první z mnoha složek tohoto komplexního a pro laika místy i komplikovaného tématu věnuje tomu, jak se v raném novověku lidé stavěli nejen k sebevraždě coby aktu, ale také k sebevrahům. Dříve se sebevrazi běžně rozdělovali do dvou skupin, a to na ty, kteří trpěli duševní poruchou, melancholií, byli tedy nepřičetní a nezodpovídali za své chování, a na ty, kteří již byli souzeni v jiném trestním řízení a sebevražda pro ně byla únikem od trestu, který by je dozajista čekal. První skupinu velmi často zprostilí viny, a i přes to, že se jí nedostalo všech posmrtných práv jako lidem, kteří zemřeli přirozenou smrtí, nebyla souzena jako zločinci a jiní zoufalí lidé, kteří neunesli tíhu života.

V křesťanství je sebevražda smrtelným hříchem a je považována za jednu z nejhorších forem vzpoury proti Stvořiteli. Na sebevrahy bylo nahlíženo jako na „nečisté“, těla nebožtíků byla téměř vždy vystavována potupným posmrtným praktikám (posmrtná poprava, mrzačení před pohřbem apod.). Sebevrahy pohřbívali většinou na místa, kam se ukládal odpad (mrchoviště, popraviště), aby tak byla zvýšena míra zostuzení a všeobecného pohrdání vykonaným činem. Za sebevraha bylo zapovězeno vykonávat mši, do 18. století nesměli být pohřbíváni na hřbitovech, tj. v posvěcené půdě. Sebevražda byla dlouhá léta interpretována jako ďábelské vnuknutí a samotného sebevraha mělo čekat zatracení. Martin Luther se však proti tomuto pojetí ohradil a prohlásil, že sebevraždu nelze trestat, protože nikdo neví, zda sebevrah bude zatracen, nebo mu Bůh odpustí. Sebevraha, který byl skutečně usvědčen (nebyl uznán jako pomatený a smyslů zbavený, ale naopak jako člověk jednající při plném vědomí), čekaly kromě znehodnocujících praktik i tresty, jež se týkaly jeho pozůstalých. Nejčastěji šlo o konfiskace majetku, které byly v tomto ohledu více než běžné.

V českých zemích se setkáváme s výslovnou kriminalizací sebevraždy ve třech hlavních zákonících: v Koldínových Právech, v hrdelním zákoníku Josefa I. *Constitutio Criminalis Josephina* a v *Constitutio Criminalis Theresiana*. Z postihu za čin vraždy vlastního těla i duše byly vyňaty osoby, které trpěly duševní poruchou. Nález těla se hlásil rychtáři. Poté následoval výslech svědků a rodiny, který se zaměřoval přibližně na tři základní tematické okruhy. Prvním okruhem byla osobnost zemřelého (povaha, soužití se sousedy, konfliktnost apod.), ve druhém šlo o víru (zda nebožtík vedl zbožný život, chodil pravidelně do kostela a ke zpovědi, nebo naopak dával najevo své bezbožné pochybnosti, popřípadě se rouhal). Poslední otázky výslechu se zaměřily na to, zda zemřelý jevil jakékoli známky pomatení ducha a zatmělé mysli, což mohlo být příznakem hluboké melancholie. Pokud veškerá svědeckví prokázala, že osoba vedla bezproblémový život, nebyvalo problémem dopřát jí tichý pohřeb a odpočinek v posvěcené půdě. Pokud však svědeckví prokázala, že osoba byla za svého života známá pro své špatné chování, dočkala se verdiktu „sebevražda se zlým úmyslem“, což mělo za následek nejhorší postih těla i duše.

V 18. století se do popředí pozvolna začala dostávat nová autorita, a to zdravotník. Lékař měl vždy za úkol ohledat tělo zemřelého a také jedině on mohl vydat úmrtní list a příkaz k pohřbení. Dříve byl kromě samotné sebevraždy trestným činem i pokus o sebevraždu. Pokud se však člověk, který se pokusil vykonat akt sebevraždy, choval kajícíně, upřímně svého činu litoval, nebylo s ním zacházeno jako se skutečným sebevrahem, a to ani v případě, kdy následkům činu podlehl. Postupem času lze vůbec pozorovat změny postoje společnosti k otázce sebevraždy. Během tereziánské epochy se pomalu začalo upouštět od zneuctujících praktik, jako bylo spalování těl, posmrtné mučení a další. V této době byli sebevrazi považováni a priori za duševně

narušené. Důležitým prvkem býval i koncept „nečistoty“ – tělo zpočátku zůstávalo netknuté, na místě činu, a to až do chvíle uznání viny či nevin. V průběhu 17. století se tento přístup mění.

„Lidskou přirozeností je rozum, který člověku dává poznat, co je dobro a co je zlo, a svoboda vůle umožňuje člověku učinit samostatné rozhodnutí mezi životem a smrtí. Jak si pak může být člověk jistý, že Bůh nevztahuje svou milost i na sebevrahy?“ Výrokem Johna Donna je uvozena část knihy, která se více zaměřuje na zkoumání psychiky sebevrahů, na vývoj teorií týkajících se nejen psychologických aspektů osob sebevrahů, ale i biologického poznání člověka a propojení těchto biologických záležitostí s informacemi o psychice člověka. Dle tehdejších názorů duši melancholika ovládala touha po opuštění života. Lékař Thomas Willis popsal melancholii jako to, co současná medicína nazývá bipolární poruchou. Melancholie a sebevražda si během 18. století začaly prisvojovat medicínský diskurz, což mělo za následek odklon od diskurzu teologického. Sebevražda byla dokonce mezi lety 1600–1800 očištěna od jakéhokoliv spojení s ďáblem.

V dobách osvícenství se doposud tabuizované téma stalo středobodem citlivých otázek nespočtu předních autorů, jakými byli Montesquieu, Rousseau, Holbach, Hume, Voltaire a další. I v medicíně se sebevražda stala samostatným tématem. V průběhu druhé poloviny 18. století již byla považována za civilizační chorobu. Její studium se ale stále zakládalo na zastaralé hippokratovské a galénovské teorii o „nerovnováze šťáv“. Revoluční a rozhodující obrat pozornosti směrem k mozku přinesl německý psychiatr Franz Josef Gall, který byl přesvědčen, že mozek kromě toho, že slouží jako orgán myšlení, současně určuje i lidský charakter. Gallova teorie přinesla i poznání toho, že sebevražda nenastává náhle, ale že člověk k ní může mít vrozené predispozice.

Jak postupně vzrůstal vliv lékařů v osvěcenské době a na počátku 19. století, vznikala současně i orgán k ochraně veřejného zdraví, tzv. zdravotní policie. Došlo též k pokrokům v oblasti medikalizace smrti, takže hřbitov byl určen za jediný prostor k ukládání lidských ostatků (což se vylučovalo s území ukládat některé „nečisté“ mimo sanitární prostor), bylo zavedeno povinné ohledání mrtvol a s tím spjatá povinnost nechat vystavit úmrtní list výhradně od lékaře, uzákonila se povinná soudní pitva v podezřelých případech, při násilných úmrtích apod., jejímž účelem bylo určení pravé příčiny smrti. Ohledání mrtvých mělo sloužit i jako prevence šíření epidemií.

Diskuze o sebevraždě vedly od kritiky drakonických trestů přes zpochybnění svobodné vůle sebevraha až po heroizaci dobrovolného opuštění světa. Nastávaly konflikty v pojetí sebevraždy. Jednalo se o morálně zavrženíhodný čin, nebo o jednání, které lze morálně ospravedlnit a je hodné obdivu? Je to forma jednání, na níž se podílí i rozum, nebo jednání patologické, které stojí proti samotné lidské přirozenosti a pudu sebezáchovy? Je pro člověka

důležitější právo opustit život, či povinnost život zachovat? V průběhu let se ze sebevraždy, která byla v počátcích novověku považována za hrdelní zločin, nejsmrtelejší ze všech smrtelných hříchů, za něco nečistého a nepřipustného, postupně stal policejní přestupek, až nakonec byla zcela dekriminována. Církev a víra, které měly zprvu rozhodující vliv při procesech se zemřelými, byly postupem času vlivem procesu sekularizace upozaděny a do popředí se dostali lékaři a racionální přístup, a to jak k psychice člověka, tak k sebevraždě jako takové.

Dílo *Bez zpěvu a bez zvonění* je velmi obsáhlé a problematika, které se věnuje, mimořádně komplexní. Prolínají se tu témata jak z historie, včetně dějin různých kultur a právní historie, tak z oboru lékařství a práv samotných. Četba o problematice sebevraždy a její postupné dekriminální napříč nejen evropskými kulturami, ale i kulturou českou (zdroje byly autorkou získány zvláště v jihočeských archivech), může dopomoci čtenáři k hlubšímu porozumění postojů jednotlivých společností v historickém kontextu. Kniha je i zajímavým diskurzem v oblasti dějin lékařství, jehož význam ve sledované době rychle vzrůstal. Přínosný je pak zvláště pohled na pojmání sebevraždy, jak se společnost stavěla k sebevrahům kdysi a jak dnes. Navíc jde o téma neotřelé, které si jistě najde mnoho čtenářů nejen mezi odborníky, ale i laiky.

Anežka Štulíková